

Хомюк Н. Л.
кандидат економічних наук,
докторант кафедри міжнародних економічних відносин
та управління проектами
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки

Khomiuk N. L.
Candidate of Economic Sciences, Doctoral Candidate
of department of international economic relations and project management
Lesya Ukrainka Eastern European National University

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КАТЕГОРІЇ «СІЛЬСЬКІ ТЕРИТОРІЇ»

FEATURES OF FORMATION OF CATEGORY «RURAL AREAS»

Анотація. У статті обґрунтовано актуальність теоретичних досліджень сільських територій для розроблення стратегії щодо диверсифікованого розвитку сільських територій. Проведено огляд нормативно-правових актів України. Здійснено аналіз теоретичних підходів для визначення сутності та змісту поняття «сільські території». Визначено основні функції сільських територій. Розроблено власне визначення категорії «сільські території».

Ключові слова: сільська територія, сільська місцевість, село, сільське населення, функції сільських територій.

Постановка проблеми. Нині більшість сільських територій характеризується низьким соціально-економічним розвитком, адже основним видом зайнятості сільського населення є агросфера, якій притаманні сезонний характер виробництва, високий рівень безробіття, несприятлива демографічна ситуація, високий рівень міграції сільського населення, низька забезпеченість медичними та освітніми закладами. На відміну від інших країн, де політика розвитку сільських територій активно розвивається й удосконалюється, в Україні вона знаходиться на етапі становлення. Отже, проблеми вивчення особливостей розвитку сільських територій в Україні є дуже актуальними, адже на них проживає близько третини населення нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у вирішення проблем розвитку сільських територій зробили вітчизняні науковці: В.В. Бойко, І.Р. Залуцький, А.В. Лісовий, М.Й. Малік, О.І. Павлов, Х.М. Придула, В.П. Славов, М.П. Талавиря, М.А. Хвесик та багато інших. Разом із тим виникла проблема у відсутності єдиного, міждисциплінарного визначення категорії «сільська територія», яке можна буде використати в нормативних документах або в подальших дослідженнях для розроблення стратегії щодо диверсифікованого розвитку сільських територій.

Мета статті полягає в огляді нормативно-правових документів та аналізі наукових підходів до формування поняття «сільські території»

Виклад основного матеріалу дослідження. Останнім часом категорія «сільські території» широко використовується у науковій літературі. Проте не існує чіткого формулювання даної дефініції, адже вона виступає предметом дослідження багатьох наук: географічних, економічних, соціальних, екологічних та ін.

Розглянемо трактування категорії «сільські території», які наведені в нормативно-правових документах та їх проектах. У проекті закону України «Про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості» [1] визначено, що сільська територія – це територія, на якій частка сільського населення у його загальній чисельності

перевищує 15–50%. Сільська територія поділяється на: чітко виражену сільську місцевість – частка сільського населення у його загальній чисельності перевищує 50%; сільську місцевість – частка сільського населення становить 15–50% чисельності всіх жителів.

Згідно з проектом закону України «Про упорядкування сільської поселенської мережі, поглиблення принципів місцевого самоврядування у сільській місцевості та сприяння деурбанізації народонаселення» [2], сільська місцевість – територія, на якій розташовані сільські поселення (села, селища), сільськогосподарські та інші угіддя, ліси, водоймища, об'єкти транспортної та іншої інфраструктури, що обслуговуються мешканцями сільських населених пунктів; а сільське поселення (сільський населений пункт) – облаштоване об'єктами соціального, виробничого призначення та відповідною інфраструктурою місце постійного проживання людей, зайнятих переважно у сільському господарстві, переробленні сільськогосподарської продукції або інших галузях (лісовому, водному господарстві, транспорті тощо).

Спроба узаконити визначення категорії «сільські території» у проекті закону України «Про сільське господарство» [3] як історично сформованої у законодавчо визначених межах системної сукупності сільських населених пунктів і прилеглих до них земельних, лісових, водних та рекреаційних ресурсів, що поєднують у собі адміністративно-територіальну (села, сільські ради) та територіально-функціональну (виробництво продукції, її переробка, зберігання та реалізація) приналежність щодо створення належних умов праці і життєдіяльності сільського населення; та категорії «сільське поселення» як села (хутора, слобідки), окремого в межах територіально-адміністративної одиниці середовища постійного проживання населення, яке здійснює переважно сільськогосподарську діяльність, також зазнала невдачі. Проекти зазначених вище законів не були впроваджені в життя.

Проте Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» від 17.06.2004 [4] визначив сільську місцевість як території, що знаходяться за межами міст і

є переважно зонами сільськогосподарського виробництва та сільської забудови.

У Законі України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 08.09.2005 [5] дано визначення сільського району як району, в якому частка зайнятих у сільському господарстві перевищує частку зайнятих у промисловості.

Згідно із Законом України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17.02.2011 [6] територія – це частина земної поверхні з повітряним простором та розташованими під нею надрами у визначених межах (кордонах), що має певне географічне положення, природні та створені в результаті діяльності людей умови і ресурси.

У Концепції розвитку сільських територій окреслюються лише головні пріоритети розвитку сільських територій та механізм підготовки аграрного та сільського секторів держави до функціонування в умовах зони вільної торгівлі з ЄС, але визначення поняття «сільська територія» відсутнє [7].

Проаналізувавши нормативно-правові документи та їх проекти, можна стверджувати, що в законодавстві категорії «сільські території» та «сільська місцевість» ототожнюються. Переважно більшість цих документів, які присвячені дослідженню даної проблематики, використовують або територіальний, або галузевий підхід до визначення сутності сільських територій.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови вказується, що сільський – це той, який міститься поза межами міста, передмістя, не міський [8, с. 1323]; територія – це земельний простір, зайнятий населеним пунктом, підприємством, установою тощо [8, с. 1443], а село – населений пункт неміського типу, жителі якого займаються переважно обробіткою землі [8, с. 1305].

Слід відзначити, що у словнику-довіднику з соціально-економічної географії за редакцією А. Горкіна наведено таке визначення села:

1) у вузькому значенні – тип великих сільських поселень, зазвичай мають церкву, крамницю і відіграють роль місцевого центру для навколишніх сіл;

2) у широкому значенні (і як термін «село») – не тільки всі сільські поселення, а й сільське господарство та комплекс аграрних соціально-економічних відносин, які відрізняються від міських [9, с. 225].

Сільська місцевість – це вся заселена територія країн і районів, що розташовується поза межами міських поселень, з її природними і зміненими людиною (антропогенними) ландшафтами, населенням і населеними пунктами (які належать до категорії сільських) [9, с. 225].

Сільське населення – жителі всієї сукупності сільських поселень будь-якої території, постійне населення сільської місцевості, категорія населення, яка виділяється в окрему групу під час перепису або поточного обліку поряд із міським населенням [9, с. 226].

Найбільше уваги у своїх дослідженнях питанню формування дефініції «сільські території» присвятив О.І. Павлов. Він зазначає, що, крім сіл як типу поселення, соціально-виробничих, культурно-побутових, а іноді й адміністративних осередків, сільські території включають: населення; сільськогосподарські та інші угіддя поза межами сільських поселень із розташованими на них виробничими об'єктами; органи самоврядування та громадські організації [10]. Він вважає, що термін «сільська місцевість» доцільно використовувати відносно кожного окремого поселенського симплекса – хутору, села, селища, – але не сільських територій як їх сукупності. Сільські території на відміну від міських мають руральний характер, оскільки господарська діяльність

в їх межах відбувається у безпосередньому зв'язку з природним середовищем [10].

А.В. Лісовий визначає сільські території як обжиту місцевість поза територією міст з її умовами та ресурсами, сільським населенням і різноманітними основними засобами на цих територіях. Із функціонального погляду він розглядає сільські території як взаємопов'язану єдність трьох сфер: соціальної, виробничої та екологічної [11, с. 5].

М.П. Талавиця зазначає, що сільська територія у сучасному розумінні являє собою складну і багатофункціональну природну, соціально-економічну та виробничо-господарську структуру і характеризується сукупністю притаманних їй особливостей: площею земельних угідь, на яких вона розміщена, чисельністю проживаючих і зайнятих у виробництві чи обслуговуванні людей, обсягами і структурою виробництва та розвитком соціальної й виробничої інфраструктури сільської місцевості [12, с. 4].

На думку В.П. Славова та О.В. Коваленка, поняття «сільська територія» є економіко-екологічною категорією, регіонально-територіальним утворенням зі специфічними природно-кліматичними, соціально-економічними умовами, де економічно й екологічно збалансовані та енергетично взаємопов'язані різні ресурси (природні, трудові, матеріальні, енергетичні, інформаційні, фінансові тощо) для створення сукупного суспільного продукту конкретної території та повноцінного життєвого середовища для сучасного і майбутніх поколінь [13].

М.Й. Малік та М.А. Хвесик вважають, що сільська територія – історично сформована в історично визначених межах системна сукупність, що поєднує в собі організаційно-територіальну (село, район) і територіально-функціональну приналежність (виробництво, переробка, реалізація) сільськогосподарської продукції [14].

Сільська територія, на думку І.Р. Залуцького, – це відокремлена включно із затвердженими межами міста або селища міського типу, ідентифікована за геопросторовою ознакою та адміністративною підпорядкованістю територія адміністративно-територіального утворення з відповідними структурою, умовами, ресурсами, властивостями та характеристиками [15].

Опрацювання наукових підходів до визначення теоретичної суті сільської території забезпечило формування авторської дефініції даного поняття у В.В. Бойка, під яким слід розуміти багатофункціональну соціально-економічну структуру, складовими елементами якої є природно-екологічний, адміністративно-управлінський, господарсько-виробничий та соціокультурний сектори, що функціонують на засадах автономних взаємозв'язків для задоволення потреб та інтересів сільського населення, підвищення рівня його добробуту, подолання диспропорцій регіонального розвитку та формування сировинно-ресурсної бази для забезпечення продовольчої безпеки держави [16].

На нашу думку, поняття «сільські території», «село», «сільська місцевість» – це нероздільно взаємопов'язані смислові категорії.

Спираючись на всі вище наведені визначення, можна зробити узагальнюючий висновок, що сільська територія – це просторова соціально-економічна система, яка сформована на території поза межами міста, характеризується взаємодією і взаємозалежністю таких її складових підсистем, як природничі, соціально-трудові, фінансово-інвестиційні, матеріально-технічні, екологічні тощо, й яка розвивається під впливом різноманітних внутрішніх і зовнішніх чинників.

Для більш ширшого поняття сільських територій слід розглянути покладені на них функції. До основних

Функції сільських територій

економічна	забезпечення нормативного формування та розвитку всіх векторів економіки сільських територій
виробнича	задоволення потреб суспільства в продовольстві та сировині, продукції для різних галузей та видів господарської діяльності
соціально-демографічна	відтворення сільського населення, забезпечення сільського господарства та інших галузей економіки трудовими ресурсами, значним людським капіталом
екологічна	підтримання екологічної рівноваги в аграрних регіонах та на всій території країни, утримання заповідників, заказників, національних парків та ін.
культурно-етнічна	зберігання самобутньої національної культури, народних традицій, звичаїв, досвіду ведення сільського господарства, охорона пам'яток природи, історії та культури, розташованих на сільських територіях
рекреаційно-туристична	максимальне задоволення потреб як вітчизняних, так й іноземних туристів у відпочинку, оздоровленні, лікуванні, духовному та фізичному розвитку
просторово-комунікаційна	надання просторового базису для розміщення виробництв та обслуговування інженерних комунікацій (доріг, ліній електропередач, зв'язку, водопроводів тощо)
природно-відтворювальна	характеризується природними відтворювальними процесами складників сільських територій
функція соціального контролю над територією	сприяння сільського населення державним органам у забезпеченні громадського порядку та безпеки в поселеннях і територіях

Джерело: узагальнено автором на основі [17; 18]

функцій сільських територій, на нашу думку, слід віднести: економічну, виробничу, соціально-демографічну, екологічну, культурно-етнічну, рекреаційно-туристичну, просторово-комунікаційну, природно-відтворювальну та функцію соціального контролю над територією (табл. 1).

Найчастіше визначення сільських територій пов'язують саме із сільськогосподарською діяльністю їх населення. Такий погляд є виправданим, але нині не можна вважати, що сільським господарством займається більшість сільського населення. Сільська територія – це не лише місце життєдіяльності людей та просторовий базис виробництва, а й природне середовище, адже на процес розвитку сільських територій впливають природні умови та природні ресурси, географічне положення, етнічний склад населення, стан економіки та ін. [19].

Особливої актуальності в умовах ринкової трансформації української економіки набуває питання наповнення місцевих бюджетів. У всіх країнах світу землі є важливими об'єктами оподаткування, і за допомогою надходжень від сплати земельного податку та податку на нерухоме майно відбувається скорочення дефіциту місцевих бюджетів [20, с. 183].

Значне загострення економічної кризи можна побачити у сфері сільського господарства – основній виробничій сфері сільських територій. Крупні агрохолдинги переважно займаються вирощуванням зернових і технічних культур із використанням передових технологій, що практично монополізувало землеробство. Найбільша площа сільськогосподарських угідь (3 515,1 тис. га) зосереджена у підприємствах, що мали у власності та користуванні більше 10 тис. га. Розподіл сільськогосподарських підприємств за розміром сільськогосподарських угідь у 2016 р. зображено на рис. 1.

За статистичними даними, у 2016 р. сільськогосподарської продукції в Україні було вирощено на суму 254 640,5 млн. грн. Сільськогосподарські підприємства в Україні виробили 57% (продукції рослинництва 44,5% і

тваринництва – 12,5%) від загального обсягу. У господарствах населення обсяг виробництва становить 43% від загального обсягу: продукції рослинництва – 28,1% (переважно картопля, культури овочеві та плодови) і продукції тваринництва (вовна, молоко) – 14,9% [21, с. 290].

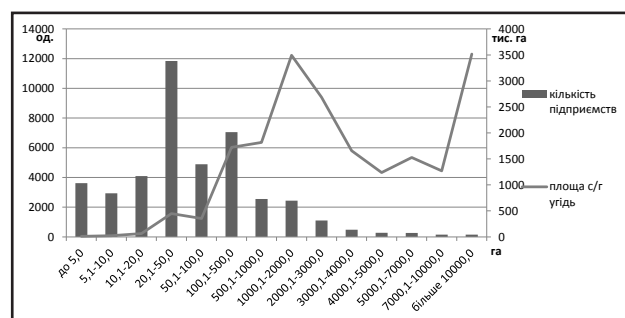

Рис. 1. Розподіл сільськогосподарських підприємств за розміром сільськогосподарських угідь у 2016 р.

Джерело: побудовано автором на основі [21, с. 295]

У результаті підприємства практично монополізували переробку сільськогосподарської сировини та реалізацію товарної продукції. Монополізація земельних угідь призводить до занепаду малого та середнього бізнесу на селі, фермерства [22].

Висновки. Здійснивши аналіз наукових та законодавчих підходів, можна стверджувати, що категорії «сільські території», «село», «сільська місцевість» – це нероздільно взаємопов'язані смислові категорії, але їх не можна отожднювати. Застосування цілісного, міждисциплінарного підходу до визначення категорії «сільська територія» дає змогу поглибити наукові дослідження з проблематики використання сільських територій, може бути використано в нормативних документах для розроблення чіткої та науково обґрунтованої стратегії щодо диверсифікованого розвитку цих територій.

Список використаних джерел:

1. Про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості: Проект Закону України від 07.04.2005 № 7334. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=7334&skl=5.
2. Про упорядкування сільської поселенської мережі, поглиблення принципів місцевого самоврядування у сільській місцевості та сприяння деурбанізації народонаселення: Проект Закону України від 05.02.2009 № 4028. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF33W00A.html.
3. Про сільське господарство: Проект Закону України від 27.01.2012. URL: www.uniflor.biz/law/zakon-ukrajiny-pro-silskeho-hospodarstvo.html.
4. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність: Закон України від 17.06.2004 № 1807-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1807-15>.
5. Про стимулювання розвитку регіонів: Закон України від 08.09.2005 № 2850-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2850-15>.
6. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 № 3038-VI. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3038-17>.
7. Про схвалення Концепції розвитку сільських територій: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.09.2015 № 995-р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80>.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
9. Социально-экономическая география: понятия и термины: Словарь-справочник / Отв. ред. А.П. Горкин. Смоленск: Ойкумена, 2013. 328 с.
10. Павлов О.І. Теоретико-методологічні засади сучасної парадигми управління сільськими територіями. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej2/txts/region/05poiust.pdf>.
11. Лісовий А.В. Державне регулювання розвитку сільських територій: теорія, методологія, практика: автореф. дис. ... доктора ек. наук: 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством». К., 2009. 27 с.
12. Талавиря М.П. Організаційно-економічний механізм державної підтримки розвитку сільських територій: автореф. дис. ... доктора ек. наук: 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством». К., 2011. 45 с.
13. Славов В.П., Коваленко О.В. Економіко-енергетична система сталого розвитку сільських територій. Вісник аграрної науки. 2007. № 8. С. 68–71.
14. Малік М.Й., Хвесик М.А. Сталий розвиток сільських територій на засадах регіонального природокористування та еколого-безпечного агропромислового виробництва. Економіка АПК. 2010. № 5. С. 3–12.
15. Залуцький І.Р. Сільські території як об'єкт розвитку: питання унормування сутності поняття. Регіональна економіка. 2010. № 4. С. 33–40.
16. Бойко В.В. Сільські території у формуванні економічної безпеки держави: теоретичний аспект. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент». 2015. Вип. 11. С. 64–68.
17. Руснак А.В. Функції, завдання, чинники функціонування та сталого розвитку сільських територій. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Економічні науки. 2012. Вип. 1. Т. 2. С. 244–248.
18. Гоцелюк А.Ю. Наукові підходи щодо визначення сутності поняття «сільські території». Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». 2014. Вип. 6(1). С. 175–179.
19. Павліха Н.В., Хомюк Н.Л. Визначення сутності сільських категорій. Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту. 2017. № 19. С. 306–313.
20. Павліха Н.В., Хомюк Н.Л. Трансформація системи платежів за користування землями сільськогосподарського призначення: монографія. Луцьк, 2017. 242 с.
21. Статистичний щорічник України за 2016 рік / За ред. І.Є. Вернера. К.: Державний комітет статистики України, 2017. 611 с.
22. Павліха Н.В., Хомюк Н.Л. Концептуальні засади трансформації системи платежів за користування землями сільськогосподарського призначення. Інноваційна економіка. 2016. № 9–10(65). С. 114–119.

Анотація. В статтю обоснована актуальність теоретических исследований сельских территорий для разработки стратегии по диверсифицированному развитию сельских территорий. Проведен обзор нормативно-правовых актов Украины. Осуществлен анализ теоретических подходов для определения сущности и содержания понятия «сельские территории». Определены основные функции сельских территорий. Разработано собственное определение категории «сельские территории».

Ключевые слова: сельская территория, сельская местность, село, сельское население, функции сельских территорий.

Summary. The article substantiates the relevance of theoretical researches of rural areas in order to develop a strategy for the diversified development of rural areas. The review of normative legal acts of Ukraine is conducted. The analysis of theoretical approaches with the purpose of determining the essence and content of the concept of «rural areas» is carried out. The basic functions of rural areas are determined. An own definition of the category «rural areas» is developed.

Key words: rural areas, countryside, village, rural population, functions of rural areas.